

ПОРЯДОК ТА УМОВИ НАКЛАДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ ЗА ЕКОНОМІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

СИДОРЕНКО Вікторія Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент
Донецького державного університету управління

УДК 342.565.4:343.37

Стаття посвячена определению сущности и особенностей порядка и условий наложения административных взысканий за экономические правонарушения на основе анализа действующего законодательства Украины и практики его реализации.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, економічні правопорушення, адміністративний примус, адміністративні стягнення, штраф.

В умовах побудови демократичної, правової держави в Україні важливе значення має забезпечення економічного плюралізму та свободи підприємницької діяльності.

Економічні правопорушення негативно впливають не лише на стан забезпечення прав та свобод фізичних і юридичних осіб, але й на розвиток економіки та держави в цілому. Саме тому першочергове завдання органів державної влади – у викоріненні таких правопорушень.

Необхідність посилення боротьби зі зловживаннями при здійсненні господарської діяльності, підвищення значення і ролі адміністративної відповідальності в цьому процесі обумовлює актуальність і важливість всебічного аналізу порядку та умов накладення адміністративних стягнень за економічні правопорушення.

В останні роки опубліковано чимало робіт, присвячених питанням відповідальності за адміністративні правопорушення, в тому числі у сфері економіки. Зокрема, вказаній проблематиці присвячені роботи таких науковців, як Авер'янов В.Б., Бан-

дурка А.М., Битяк Ю.П., Варивода Н.В., Василичук В.І., Гришина Н.В., Духов В.Є., Коваленко В.В., Коваль Л.В., Невмержицький Є.В., Попов Л.Л., Продаєвич В.О., Скалозуб Л.П., Сорока Л.В., Стрільцов Є.Л., Тимченко І.А., Хорощак Н.В., Якимов А.Ю., Якуба О.М. та ін. Однак, переважна більшість публікацій не стосується комплексного аналізу теоретичних та практичних проблем, які виникають на шляху розвитку адміністративного права в даній сфері. Все вищезазначене свідчить про актуальність та необхідність проведення наукових досліджень адміністративної відповідальності за економічні правопорушення.

Мета статті полягає в тому, щоб в основі аналізу чинного законодавства України та практики його реалізації визначити сутність та особливості порядку та умов накладення адміністративних стягнень за економічні правопорушення.

При вчиненні адміністративних проступків, у тому числі в економічній сфері, до правопорушників застосовується адміністративний примус.

Адміністративні стягнення як різновид адміністративного примусу застосовуються, відповідно до ст. 23 КУпАП, з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами. Фактично, законодавство визначає адміністративне стягнення через його мету.

У юридичній літературі це визначення, як правило, не піддається критиці [1].

Водночас, крім законодавчого тлумачення адміністративного стягнення в наукових працях пропонуються й інші визначення. Так, наприклад, В.В. Іванов під адміністративними стягненнями розуміє один з елементів цілісної системи заходів адміністративного примусу, направленої на захист суспільних відносин у сфері державного управління, суспільного порядку і суспільної безпеки [2, с. 90]. Адміністративне стягнення, на думку Д. М. Овсянка, – це реакція на вчинене адміністративне правопорушення, міра відповідальності за його вчинення [3, с. 160].

З аналізу наведених визначень можна виділити ознаки адміністративних стягнень:

- це один із заходів державного примусу та адміністративної відповідальності;

- застосовується тільки до особи, яка вчинила адміністративний проступок. При цьому, адміністративне стягнення юридичним наслідком вчинення такого проступку;

- застосовується до правопорушника для досягнення визначених цілей, зокрема, виховання правопорушника та попередження вчинення нових правопорушень як з боку правопорушника так і інших осіб;

- тягне за собою негативні наслідки для правопорушника, які полягають в осуді його, поведінки, обмеженні особистих благ, матеріальних і інших правових інтересів;

- направлене на захист суспільних відносин у сфері державного управління, громадського порядку і безпеки.

Ст. 24 КУпАП містить перелік адміністративних стягнень, які застосовуються до фізичних осіб. При цьому, вони розташовуються в порядку від менш суворих до більш суворих. Таке розташування адміністративних стягнень у юридичній літературі сьогодні часто піддається критиці. Штраф може бути застосовано в розмірі до 5 тисяч гривень, тому навряд чи можна суворішим визнати виправні роботи і навіть адміністративний арешт. Розміри адміністративних штрафів у наш час досить значні, тому знижують ступінь суворості, наприклад, таких стягнень, як адміністративний арешт. Щодо виправних робіт, то вони, як вид адміністра-

тивних стягнень сьогодні взагалі себе не виправдовують, на що неодноразово зверталась увага науковців. Так, наприклад, В. Авер'янов, Д. Лук'янець, Н. Хорощак вказують: «Можна оцінити як застарілу норму, що встановлює такий вид адміністративних стягнень, як виправні роботи. Можливо застосування такого виду стягнень мало виправний ефект у радянські часи, але тепер воно перетворилося фактично у розстрочений штраф» [4, с. 11-15].

Отже, на сьогодні система адміністративних стягнень, визначена КУпАП, частково втратила свою впорядкованість від менш суворих до більш суворих. Це пояснюється, зокрема, з розвитком суспільних відносин на фоні існування застарілого КУпАП, незважаючи на численні зміни, внесені до нього. З іншого боку, не виправданими в окремих випадках є надзвичайно великі розміри штрафів, які законодавець іноді встановлює не з метою виховання та покарання правопорушника, а для наповнення бюджету.

Отже, згідно зі ст. 24 КУпАП, на сьогодні існує така система адміністративних стягнень, які застосовуються до фізичних осіб:

- попередження;

- штраф;

- оплатне вилучення предмету, що став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;

- конфіскація предмету, що став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, отриманих внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;

- позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права управління транспортними засобами, права мисливства);

- виправні роботи;

- адміністративний арешт [1].

Ч. 3 ст. 24 КУпАП передбачає можливість застосування до іноземців і осіб без громадянства, які вчинили адміністративні проступки, що грубо порушують порядок, такий захід адміністративного примусу, як видворення за межі України.

При цьому, цей перелік адміністративних стягнень не є вичерпним, що зазначено

в ч.2 ст. 24 КУпАП, законами можуть бути встановлені й інші види адміністративних стягнень. Така норма не є не виправданою, хоча вона також пов'язана, у першу чергу, з відсутністю нового кодифікованого акту в сфері притягнення до адміністративної відповідальності.

Першим з таких адміністративних стягнень є попередження, яке застосовується за економічні проступки, хоча можливості для його застосування досить обмежені. У першу чергу, попередження є заходом виховного впливу. Водночас, В.В. Денисенко вважає, що даний вид адміністративного стягнення застосовується також з метою попередження скоєння нових правопорушень в майбутньому [5, с. 12].

Як правило, попередження як один з видів адміністративного стягнення застосовується здебільшого до осіб, винних у вчиненні проступків, які не становлять великої суспільної шкідливості (небезпеки). Цей вид стягнення не порушує майнових прав особи, що притягається до відповідальності, і пов'язане лише з впливом на його свідомість, мораль.

Застосування попередження за вчинення адміністративних проступків в економічній сфері передбачено, зокрема, ст.ст. 163-3, 163-4, 164-1 КУпАП, а також ст.ст. 330, 335, 344 Митного кодексу України.

Відповідно до ст. 283 КУпАП, попередження оформлюється письмово шляхом винесення постанови органом (посадовою особою), що розглядають справу. В передбачених законодавством випадках попередження може бути оформлене також і в іншій формі.

Наступним видом стягнень є штраф, який, згідно зі ст. 27 КУпАП, є грошовим стягненням, що накладається на правопорушника за вчинений адміністративний проступок у випадках і розмірі, встановлених КУпАП і законами України. На думку О.В. Гурова, за своєю юридичною природою адміністративний штраф являє собою відшкодувальне (компенсаційне) стягнення. Цією ознакою він відрізняється від цивільно-правового штрафу. Перше (адміністративний штраф) – це захід впливу на психіку та майнове становище правопорушника.

Друге – компенсація матеріального збитку, що заподіяний внаслідок порушення договірних зобов'язань [6, с. 92].

Штраф є універсальним адміністративним стягненням, яке застосовується до осіб, винних у вчиненні протиправних діянь в економічній сфері. Санкція у вигляді штрафу міститься у більшості норм, що визначають економічні правопорушення. При цьому, лише в окремих випадках встановлено можливість застосовувати альтернативні стягнення, такі як попередження чи компенсація. У більшості ж випадків встановлено можливість застосування лише штрафу, причому, його розмір диференціюється залежно від суспільної шкідливості правопорушення, його наслідків, повторності вчинення певного діяння.

Із всіх видів адміністративних стягнень податковим органам надано право використовувати тільки адміністративний штраф як грошове стягнення, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках, установлених законодавством України [6, с. 92]. Переважне застосування штрафу передбачено і Митним кодексом України (ст.ст. 329-340, 342-355).

Як правило, в санкціях статей КУпАП вказується мінімальний і максимальний розмір штрафу, і в цих межах орган адміністративної юрисдикції повинен призначити стягнення. Однак, в окремих випадках законодавець чітко визначає розмір штрафу, не вказуючи мінімальних і максимальних його меж (наприклад, ст. 155-1 КУпАП). При цьому, за одиницю обчислення адміністративного штрафу відповідно до Кодексу, прийнято неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Отже, як адміністративно-правове стягнення штраф характеризується державним примусом; обмеженням майнових інтересів тих, до кого він застосовується; разовим стягненням.

Ще одним видом адміністративних стягнень, що застосовуються до фізичних осіб за порушення законодавства в економічній сфері, є конфіскація предмету – примусове безоплатне вилучення предмету, що став знаряддям вчинення або безпосереднім

об'єктом адміністративного проступку, у власність держави за рішенням суду загальної юрисдикції (ст. 29 КУпАП).

За загальним правилом, конфіскований може бути лише предмет, що знаходиться в приватній власності порушника, якщо інше не передбачене законами України. Так, у рамках провадження в справах про порушення митного законодавства конфіскація предметів допускається незалежно від того, встановлена винна особа чи власник майна або ні [7, с. 80-83].

Ч. 6 ст. 41 Конституції України встановлено, що конфіскація майна може бути застосована винятково за рішенням суду у випадках, обсязі і порядку, встановлених законом, але в правозастосовній сфері щодо застосування цього виду адміністративного стягнення існує багато проблем і грубих порушень, що пов'язані в основному з недоліками і протиріччями чинного законодавства України про адміністративну відповідальність.

На підставі аналізу правової природи та умов застосування такого адміністративного стягнення, як конфіскація, Д.М. Лук'янцем обґрунтовано думку про те, що в переважній більшості передбачених КУпАП випадків конфіскація, як адміністративне стягнення, не може бути застосована. Основною причиною цього є неузгодженість між нормами загальної частини КУпАП, нормами Особливої частини КУпАП, а також Цивільним кодексом України. По-перше, декілька статей КУпАП передбачають застосування конфіскації відносно предметів, які не можуть знаходитись у приватній власності правопорушника. По-друге, частина статей передбачає конфіскацію предметів, які не відносяться ані до знарядь вчинення правопорушення, ані до його безпосереднього об'єкта. В окремих випадках передбачається застосування конфіскації за правопорушення, вчинені посадовими особами.

Інші види адміністративних стягнень, визначені ст. 24 КУпАП, не застосовуються до фізичних осіб за проступки в економічній сфері.

В залежності від порядку застосування всі адміністративні стягнення, що застосовуються до фізичних осіб, згідно з положеннями ст. 25 КУпАП поділяються на дві групи:

1) основні адміністративні стягнення і 2) додаткові адміністративні стягнення.

До основних відносяться ті види адміністративних стягнень, що призначаються органом адміністративної юрисдикції самостійно і не можуть приєднуватися в якості доповнення до інших стягнень. Зокрема, в якості основних стягнень за економічні правопорушення застосовуються попередження та штраф. Додаткові адміністративні стягнення – це стягнення, що приєднуються до основного стягнення, збільшуючи таким чином обсяг правових обмежень, які відчуває на собі правопорушник. Такі стягнення при притягненні особи до адміністративної відповідальності виконують допоміжну роль. До такого роду адміністративних стягнень за правопорушення в економічній сфері відноситься конфіскація предмету (наприклад, ч.2 ст. 160, ст. 160-2 КУпАП). У більшості ж випадків органу адміністративної юрисдикції надається можливість на власний розсуд, виходячи з обставин справи, особистості правопорушника, наслідків застосувати або не застосувати додаткове адміністративне стягнення. Наприклад, торгівля в містах з рук на вулицях, площах, у дворах, під'їздах, скверах та інших невідновлених місцях – тягне за собою накладення штрафу від одного до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предмета торгівлі або без такої (ч. 1 ст. 160 КУпАП).

Що стосується процедури застосування адміністративних стягнень до фізичних осіб, то вони визначені гл. 4 КУпАП. Так, загальні правила накладення стягнення за адміністративне правопорушення закріплені у ст. 33 КУпАП. Перед стадією вибору адміністративного стягнення і його накладання йде юридична оцінка діяння, вчиненого особою в економічній сфері (у контексті досліджуваної теми). Ч. 1 ст. 33 встановлює, що стягнення за адміністративне правопорушення накладається у межах, установлених КУпАП та іншими законами України. Тобто необхідно знайти відповідну норму, яка б містила склад адміністративного правопорушення, яка безпосередньо чи з відповідним посиланням визначає вид адміністративного стягнення і певні кількісні межі його застосування.

Ч. 2 ст. 33 КУпАП зобов'язує відповідні органи, посадових осіб при накладенні стягнення, враховувати характер вчиненого правопорушення, особу порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. Перелік обставин, що пом'якшують відповідальність, не є вичерпним, і орган (посадова особа), який вирішує справу про адміністративне правопорушення, може визнати пом'якшувачими і обставини, не зазначені в законі (ч. 2 ст. 34 КУпАП). навпаки ж, перелік обставин, що обтяжують відповідальність, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає.

Адміністративне законодавство передбачає також можливість звільнення від адміністративної відповідальності навіть за наявності складу адміністративного проступку. Так, відповідно до ст. 21 КУпАП це можливе, коли, враховуючи характер вчиненого правопорушення і особу правопорушника, до нього доцільно застосувати захід громадського впливу. У цьому випадку матеріали передаються на розгляд громадської організації або трудового колективу. Водночас, застосування громадських стягнень у сучасних умовах є проблематичним, оскільки як громадські організації, так і трудові колективи втратили той вплив, який вони мали за радянських часів. З огляду на це, вказана норма є швидше декларативною і рідко застосовується на практиці.

Ст. 22 КУпАП передбачає звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення. При визначенні малозначності проступку, як правило, враховується шкода, заподіяна охоронюваним правовідносинам, а також враховуються і обставини, що пом'якшують відповідальність. У даному випадку орган (посадова особа) обмежується усним зауваженням, яке не є заходом відповідальності взагалі, а є тільки заходом морального, виховного характеру.

За загальним правилом, згідно з ч. 1 ст. 36 КУпАП, у разі вчинення однією особою декількох проступків адміністративне стягнення накладається за кожний проступок окремо. При цьому, за одне адміністративне правопорушення може бути накладено одне основне або основне і додаткове стяг-

нення. Водночас, розгляд одним органом (посадовою особою) декількох справ про адміністративні правопорушення, вчинених однією особою, виключає застосування до цієї особи накладення декількох (за кількістю вчинених правопорушень) основних адміністративних стягнень. У даному випадку стягнення накладається в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з числа вчинених. До основного стягнення в цьому разі може бути приєднане одне з додаткових стягнень, передбачених статтями про відповідальність за будь-яке зі вчинених правопорушень (ч. 2 ст. 36 КУпАП).

Щодо визначення ступеня шкідливості вчиненого проступку, в науковій літературі існують різні підходи. Так, наприклад, Л.В.Коваль для характеристики найбільш суспільно небезпечних адміністративних правопорушень використовує санкції, передбачені за ці правопорушення. На його думку, суспільно небезпечними є такі посягання, що «караються санкцією, яка встановлюється з нижньою межею і не підлягає зниженню органом, що її застосовує» [8, с. 85]. О.І. Остапенко пропонує визначити ступені суспільної небезпеки адміністративних деліктів: «за характером конкретних суспільних відносин, врегульованих нормами адміністративного права, незалежно від вчинених суб'єктом протиправних дій чи бездіяльності; за ступенем, характером погроз та нанесення шкоди конкретному об'єктові, що охороняється; за способом дії і засобами вчинення адміністративного делікту; за особливим (спеціальним) станом суб'єкта порушення; за видом вини, мотивами, намірами і цілями, що призвели до вчинення делікту; за повторністю вчинення адміністративного делікту» [9, с. 172]. Використання обох цих критеріїв допоможе точно визначити з-поміж двох чи декількох адміністративних правопорушень більш тяжке. Водночас, на законодавчому рівні потребують закріплення такі критерії з метою вдосконалення та спрощення правозастосовної практики.

Ст. 38 КУпАП передбачає терміни давності притягнення до адміністративної відповідальності. За загальним правилом,

відповідно до ч. 1 ст. 38, адміністративне стягнення може бути накладене не пізніше, як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – через два місяці з дня його виявлення. Також, відповідно до ч. 2 ст. 38 КУпАП, у разі відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи, за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення адміністративне стягнення може бути накладене не пізніше, як через місяць з дня прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи або про її закриття.

Водночас, термін накладання адміністративного стягнення не встановлено у випадку конфіскації предметів, які є безпосередніми об'єктами порушення митних правил, і предметів із спеціально виготовленими тайниками, що використовувалися для переміщення через митний кордон України з приховуванням таких предметів, що проводиться на підставі Митного кодексу України (ч. 3 ст. 139 Митного кодексу).

Водночас, навіть притягнення особи до адміністративної відповідальності не звільняє її повністю від негативних наслідків вчиненого проступку. Так, ст. 39 КУпАП встановлює загальний термін тривалістю один рік з дня закінчення виконання стягнення, після закінчення якого особа вважається такою, яка не була піддана адміністративному стягненню за умови не вчинення протягом цього терміну нового адміністративного правопорушення.

Встановлення такого строку має, в певних випадках, значення і для вибору санкцій для вчинених особою протягом «часу дії адміністративного стягнення» проступків. Так, повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, розглядається як обставина, що обтяжує відповідальність. Крім того, у випадках, визначених конкретними нормами КУпАП, така обставина є кваліфікуючою. Серед правопорушень в економічній сфері, кваліфікуючою і такою, що впливає на санкцію, обставина повторного вчинення проступку передбачена, зокрема, ст.ст. 155, 155-1, 155-2, 156, 163-1, 163-2, 163-3, 163-4,

163-8, 163-11, 164, 164-1, 164-2, 164-4, 164-5, 164-6, 164-12, 164-14, 165-1 – 165-5, 166-5, 166-13 КУпАП. [1]

Наведені вище ознаки адміністративних стягнень, на нашу думку, повністю відповідають тим засобам, що встановлюються за порушення адміністративного законодавства до юридичних осіб, і ці порушення відповідають ознакам адміністративного проступку (протиправність, винність, суспільна шкідливість, караність і деліктоздатність особи, що притягується до відповідальності). Тому їх також слід вважати адміністративними стягненнями.

Водночас, незважаючи на те, що адміністративні стягнення для фізичних осіб і юридичних осіб мають багато спільного, вони повинні розглядатися в чинному законодавстві, як певна система, окремо.

Важливою прогалиною діючого адміністративного законодавства залишається відсутність чіткої системи адміністративних стягнень, що застосовуються до юридичних осіб. Єдиним систематизованим актом, що встановлює відповідальність юридичних осіб, є Господарський кодекс України. Так, ст. 239 Кодексу встановлює наступні адміністративно-господарські санкції: вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів (обов'язкових платежів); зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання; застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання тощо. [10] Називаючи відповідні санкції адміністративно-господарськими, законодавець, на нашу думку, лише ускладнив ситуацію щодо визначення видів адміністративних стягнень, що можуть застосовуватись до юридичних осіб.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити наступні висновки про те, що при роз-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню сутності та особливостей порядку й умов накладення адміністративних стягнень за економічні правопорушення на основі аналізу чинного законодавства України та практики його реалізації.

SUMMARY

The article is devoted to definition of essence and peculiarities of the procedure and conditions for the imposition of administrative penalties for economic offences on the basis of the analysis of Ukrainian legislation and practice of its implementation.

робці Адміністративного кодексу необхідно закріпити вичерпний перелік адміністративних стягнень, які можуть застосовуватись до правопорушників.

Також в арсеналі адміністративних стягнень, що накладаються на фізичних осіб, не вистачає такого, яке на законних підставах давало б можливість примусово вилучити певне майно без встановлення обов'язкових вимог щодо визначення права власності на це майно. Такий захід пропонується назвати «безкомпенсаційним вилученням».

Щодо адміністративних правопорушень в економічній сфері, то конфіскація може бути передбачена як одна з додаткових санкцій нарівні зі штрафом: ч.1 ст. 164, ч.1 ст. 164-3, КУпАП; ст.ст. 336, 339-340, 345, 348-353 Митного кодексу України; або як обов'язкова санкція – ст. 156, ч.2 ст. 160, ст. 160-2, ст. 162, ч. 1,3 ст. 164-5, ч.1, 3 ст. 164-6, ст. 164-10 КУпАП, ст. 341 Митного кодексу.

При кодифікації законодавства щодо адміністративної відповідальності в економічній сфері необхідним є виділення окремої глави, що об'єднає адміністративні проступки у сфері економіки, які на сьогодні містяться в КУпАП, Митному кодексі, Податковому кодексі, інших законодавчих актах. При цьому, склади адміністративних проступків необхідно згрупувати в даному розділі відповідно до видових об'єктів, якими є суспільні відносини у сфері здійснення підприємницької діяльності, торговельної діяльності, фінансів, банківської системи, оподаткування, управління економікою, митних правил тощо.

Необхідним є вдосконалення системи адміністративних стягнень за економічні правопорушення, головна мета повинна полягати в покаранні за протиправну поведінку та попередженні нових правопорушень. Зокрема, що стосується штрафу, важливе значення має повернення положення, яке існувало в законодавстві раніше: штраф до

певного розміру є адміністративним стягненням, а понад нього – кримінальним покаранням. Тому верхня межа адміністративного штрафу повинна відповідати 30 неоподатковуваним мінімумам доходів громадян, за винятком штрафів, що застосовуються для юридичних осіб.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122.
2. Иванов В. В. Материально-правовые и процессуальные гарантии законности привлечения к административной ответственности / В. В. Иванов. – О. : Изд. «Астропринт», 2001. – 156 с.
3. Овсянко Д. М. Административное право : [учеб. пособ.] / Д. М. Овсянко. – [изд. 3-е. перераб. и доп.] – М. : Юристъ, 2002. – 468 с.
4. Авер'янов В. Потрібні нові концептуальні засади створення проекту Кодексу України про адміністративні проступки /- В. Авер'янов, Д. Лук'янець, Н. Хорошак // Право України. – 2004. – № 11. – С. 11-15.
5. Денисенко В. В. Административные взыскания : [учеб. пособ.] / В.В. Денисенко. – Ростов на Дону, 1997. – 86с.
6. Гуров О. В. Адміністративна відповідальність у сфері оподаткування доходів фізичних осіб / О. В. Гуров // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 2. – С. 89-94.
7. Кізіма Н. Особливості застосування конфіскації як одного з видів адміністративних стягнень / Н. Кізіма // Право України. – 2001. – № 4. – С. 80-83.
8. Коваль Л. В. Административно-деликтное отношение / Л. В. Коваль. – К. : Вища школа, 1979. – 230 с.
9. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку / О. І. Остапенко. – Львів, 1995. – 312 с.
10. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.